

K OBRAZU MORAVSKÉHO CUKROVARNICTVÍ V PRVNÍM DESETILETÍ ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU

FRANTIŠEK ČAPKA

The situation in Moravian (and Silesian) sugar refineries after the origination of an independent state is presented and confronted within the Czech lands. It notices particulars, but the main emphasis is placed on a gradual struggle of agrarian capital for positions in the sugar industry. Attention is particularly drawn to the process of so-called agrarian influence and gradual control over Moravian sugar refineries gained by a representative of the agrarian capital in Moravia – V. Stoupal.

Key words: Moravia; Silesian; sugar industry; socio-economic structure

Nástin počátků cukrovarnictví v českých zemích

Vznik a vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích v 19. století probíhal obdobně jako v jiných průmyslových odvětvích na pozadí hlubokých ekonomických a společenských změn, vyvolaných a ovlivňovaných průmyslovou revolucí. Tato pozice vyplývala z relativně opožděného a pomalejšího sociálně ekonomického vývoje v českých zemích, začleněných do značně ekonomicky nevyrovnaného habsburského soustátí. Cukrovarnictví se stávalo od druhé poloviny 19. století spolu s průmyslem textilním a sklářským nejvýznamnějším vývozním odvětvím u nás. Z hlediska vývoje potravinářského průmyslu a později celého zemědělsko-průmyslového komplexu zaujímal dokonce klíčové postavení, když vedle zemědělství ovlivňovalo také strojírenství, těžbu uhlí, rozmach dopravního systému a rovněž bankovníctví. Současně představovalo ekonomickou základnu pro nastupující drobnou českou průmyslově zemědělskou podnikatelskou vrstvu, která se snažila prosadit proti ekonomicky i politicky silnějším německým velkostatkářským a podnikatelským kruhům.¹

Z toho vyplýval postupný růst významu cukrovarnictví v rámci celkové sociálně ekonomické struktury českých zemí od jeho vzniku ve 30. letech 19. století.² V agrárních zemích

¹ Blíže: DUDEK, F.: *Utváření základů zemědělskopřůmyslového komplexu v procesu kapitalistické industrializace českých zemí*. In: *Hospodářské dějiny*, 9. Praha 1982, s. 7–63.

² Jako první cukrovar v našich zemích bývá uváděna rafinerie třtinového cukru založená v roce 1787 ve Zbraslavi (brzy však zanikla), ještě v téže roce vznikla další rafinerie v Nových Dvorech u České Skalice. Po zákazu námořního obchodu s Anglií císařem Napoleonem I. Bonapartem byly zakládány řepové cukrovary („výrobní“) a došlo také ke zkoušení získat cukr z javorové šťávy. Po pádu Napoleona a znovuzavedení volného obchodu třtinového cukru ze zahraničí byly řepové „výrobní“ (vzniklo jich v českých zemích zhruba 15) většinou zrušeny. Nová etapa rozvoje řepného cukrovarnictví započala založením cukrovaru v Kostelním Vydří u Dačic na Moravě v roce 1829; poté (1831) následovalo zakládání dalších cukrovarů, zejména v Čechách. I na Moravě se zakládaly cukrovary, ale „volnějším“ tempem než v Čechách, takže teprve v roce 1837 zde začalo pracovat 8 nových cukrovarů, z nichž 5 v brněnském kraji, 2 v hradíšťském a 1 v přerovském kraji; neznámějšími se tehdy staly cukrovary Martinice u Klobouk, Napajedla, Židlochovice. První cukrovar ve Slezsku byl založen v Horní Suché (1832). Od roku 1829 do roku 1872, kdy byl v českých zemích největší počet cukrovarských provozů, vzniklo celkem 306 závodů ke zpracování cukrové řepy a současně jich 92 zaniklo, takže v kampani 1872/1873 fungovalo 214 cukrovarů; v uvedených počtech nejsou zahrnuty rafinerie. Do konce 19. století bylo vybudováno a zprovozněno v českých zemích již jen 18 cukrovarů, do konce 1. světové války byly založeny 2 cukrovary. PUCHERA, J.: *Historický přehled vývoje cukrovarnictví v českých*

střední Evropy došlo po revolucích 1848/1849 k jistému zachování feudálních přežitků v politickém i ekonomickém systému v souvislosti se zachovanými politickými i ekonomickými pozicemi šlechtických velkostatkářů. Kapitalizace zemědělské výroby proto probíhala tzv. pruskou cestou. Na většině šlechtických velkostatků se prováděla za pomoci kapitálu získaného výkupem z roboty intenzifikace zemědělské výroby, definitivně se za použití zemědělských strojů prosadilo střídavé hospodaření se všemi doprovodnými aktivitami (stájový chov dobytka, hluboká orba, umělá hnojiva, meliorace apod.). Bývalí „feudálové“ se měnili v moderní velkostatkáře, kteří investovali kapitál i do nových nebo modernizovaných podniků potravinářského průmyslu, jako do cukrovarů, lihovarů, pivovarů, sladoven, škrobáren. Po vzoru těchto velkostatkářů začali od 60. let kapitalizovat svá hospodářství i čeští velcí a střední rolníci v úrodných oblastech českých zemí. Nejdříve v Čechách docházelo k zakládání zemědělských neboli rolnických akciových cukrovarů, o něco později také na Moravě a ve Slezsku; celkem došlo v českých zemích v letech po roce 1867 k založení 79 rolnických cukrovarů (pouze 9 z nich bylo založeno německými rolníky), z nichž značná část byla těžce postižena krizemi v letech 1873–1875, 1884–1888 a mnohé i zanikly.³

To již bylo v době, kdy od 70. let 19. století docházelo v tomto odvětví k převládání strojevé tovární velkovýroby, charakterizované difúzí a saturací nad staršími výrobními formami.⁴ Nastupující technickovědecká revoluce se postupně projevovala využíváním elektromotorů k pohonu odstředivek a řezaček. Od počátku 80. let bylo v mnoha cukrovarech zaváděno elektrické osvětlení obloukovkami a žárovkami. Pozornost cukrovarníků se obracela i k otázce kvality řepy. Cukrovary dodávaly jejím pěstitelům kvalitní a šlechtěná semena a prováděly kontrolu agrotechnických postupů při pěstování řepy. Větší důraz byl kladen na umělá hnojiva. Vedle řepného šlechtitelství se jen velmi pozvolna rozvíjelo cukrovarnické výzkumnictví. Přes tato pozitiva lze konstatovat velkou rozdrobenost výroby do značného počtu závodů, což bylo důsledkem již zmíněné zakladatelské (gründerské) horečky koncem 60. a počátkem 70. let. K procesu

zemích. In: 150 let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR. Praha 1981, s. 7–13. Těž: VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až do vypuknutí světové krize hospodářské*. Praha 1936, s. 348–358.

³ Zemědělské (rolnické) cukrovary měly podobu akciových společností a byly zpočátku zakládány na podkladě císařského patentu č. 253 ze dne 26. 11. 1852. Až do vydání družstevního zákona o výdělkových a hospodářských svépomocných společenstev dne 9. 4. 1873, č. 70, ř. z., byly vedeny právě podle uvedeného spolkového (ne plně vyhovujícího) zákona z roku 1852. Družstevní charakter těchto rolnických cukrovarů se mj. projevoval tím, že akcie nebo podíly byly prodejné teprve po odsouhlasení představenstva; členové společenstva (akcionáři) přebírali po dobu trvání podniku omezené ručení ve výši svých podílů. Podrobněji o zakládání a úloze tzv. rolnických cukrovarů v českých zemích: DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 111–120. Těž: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 26–27. První pokus o založení rolnického cukrovaru na Moravě byl učiněn v roce 1869 v Kroměříži; protože však většinu akcií postupně získali místní měšťané, tento charakter brzy ztratil (dobově bývá zařazen coby podnik „kapitalistický“). V témže roce byly z podnětu olomouckého buditele prof. J. R. Demela započaty přípravné práce k založení rolnického cukrovaru ve Vrbátkách; provoz byl zahájen začátkem ledna 1871. Další rolnické cukrovary na Moravě vznikly v Holíčích u Olomouce (1870), v Litovli (1871), v Podivíně (1871), ve Slavkově (1872), ve Vranovicích (1872), v Brodce u Přerova (1880), v Mohelnici (1880), v Malých Prosenicích u Lipníka. Mnohdy byly tyto cukrovary zakládány i dosti ukvapeně až nezodpovědně, bez dostatečného finančního krytí, takže získaný kapitál nestačil ani na výstavbu, případně na zahájení provozu. Jindy byly hned v prvních letech vypláceny dividendy, aniž by se splácel dluh. CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Rkp., s. 24–31. Těž: SONNTAG, K.: *Moravské cukrovarnictví a řepářství*. Brno 1914, s. 19–30; VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 368–373.

⁴ Difúze představovala nový způsob získávání (vyluhováním, těžením) cukrové šťávy z řepy v tzv. difuzérech; metodu vynalezl (1864) Julius Robert, syn zakladatele židlochovického cukrovaru. První výrobu difuzérů zahájila brněnská strojírna Bedřicha Wannicka, která vznikla v roce 1864. Dokonalejší čištění získané šťávy saturací vynalezl Hugo Jelínek ve vysočanském cukrovaru u Prahy (1863). Blíže: CHYLÍK, J.: *Počátky brněnského průmyslu strojního*. In: *Svět techniky*, 8, 1957, č. 6, s. 368–370.

koncentrace cukrovarnické výroby začalo v českých zemích docházet od počátku 90. let, takže do roku 1913 se snížil počet řepných cukrovarů (bez suchých rafinerií) ze 192 na 164; tímto počtem představovaly 88 % všech cukrovarů v Rakousko-Uhersku (95 % v Předlitavsku) a výrobou cukru 64 % (v Předlitavsku 93 %).

To souviselo s celkovým procesem monopolizace při nákupu cukrovky směřující k uzavírání kartelových dohod o rozdělení surovinové základny; nemalou roli přitom sehrávaly i společné vývozní zájmy a nutnost reakce na výkyvy cen cukru na mezinárodním trhu. Hlavním organizačním centrem těchto snah se stal *Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách*, sídlící v Praze; po uzavírání jednotlivých kartelových dohod během kampaně 1894/1895 se nakonec dospělo v únoru 1897 k ustavující valné hromadě *Společentva Rakousko-uherských cukrovarů*, která se konala rovněž v Praze, přičemž sídlem Společentva se stala Vídeň. Začalo se s organizačním budováním kartelní organizace pro nákup cukrovky (tzv. agencie) k odstranění vzájemné konkurence. Již předtím, v lednu 1895, byl založen *Klub cukrovarníků* v Brně, sdružující surovarny z Moravy, Slezska, Haliče a Dolních Rakous.⁵

Silný tlak kartelu na pěstitele cukrovky (řepaře) vyvolal mezi nimi nespokojenost a vedl k jejich obranným aktivitám (ústavní a spolkovou cestou, svépomocnou a agitační činností). Prostřednictvím hospodářských spolků požadovali placení řepy podle cukernatosti a ceny cukru; zvláště citlivé to bylo pro moravské řepaře, jejichž cukrovka se vyznačovala vyšší cukernatostí než v Čechách. Cukrovarníci však většinou trvali na placení řepy podle váhy, protože dodávali řepářům semena, která byla vyšlechtěna na maximální cukernatost při nižších hektarových výnosech. Zakládání sdružení řepářů pro obvody několika obcí nemohla dostatečně prosazovat své požadavky proti jednotným cukrovarnickým kartelům. Hnutí řepářů na přelomu 19. a 20. století sílilo a stávalo se důležitou součástí procesu politické emancipace českých vesnických podnikatelských kruhů; hledání podpory u staročeských a mladočeských politiků bylo neúspěšné. Teprve založením *České strany agrární* (6. ledna 1899) se tyto snahy dostaly na politickou scénu. To nakonec vedlo 8. května 1902 v Praze na Žofině k ustavující valné hromadě *Ústřední jednoty řepářů pro Království české*.⁶ Boj řepářů se rozšířil z Čech i na Moravu, kde byla koncem roku 1903 založena *Zemská družina řepařská pro Markrabství moravské*; teprve roku 1912 zde byla jako v Čechách utvořena organizačně daleko silnější *Ústřední jednoty řepářů pro Markrabství moravské* se sídlem v Brně. Německé řepaře na Moravě sdružoval *Verband der deutschen Rübenproduzenten für die Markgrafschaft Mähren in Brünn* (Svaz německých řepa-

⁵ Podstatou vytváření tzv. agencí bylo provedení rájónování cukrovky na územním základě, kdy každý cukrovar obdržel přikázanou pěstitelskou oblast, z níž veškerá sklizeň cukrové řepy náležela pouze jemu. Pod sankcí peněžních postihů bylo kartelem jednotlivým cukrovarům zakázáno zasahovat svými nákupy do jiné oblasti (rajonu). Pěstitel řepy byl tak vydán na milost či nemilost „svému“ cukrovaru. Byl to „diktát“ kartelu, ovládaný šlechtickými velkostatkáři a vídeňskými bankami. Tak bylo v Čechách vytvořeno 11 agencí, pro Moravu, Slezsko, Dolní Rakousy a Halič 5 rájónových oblastí. Na Moravě byly již v lednu 1897 utvořeny tyto rájónové skupiny: olomoucká, Velká Haná, brněnská, přerovská a pro jihovýchodní Moravu a Dolní Rakousy. Již předtím vznikl v roce 1891 první tzv. kvóťový kartel rafinační, v činnosti byl do roku 1894, po jednoroční přestávce byl v roce 1896 obnoven a doplněn o smlouvy se surovarny. Udržel se jen do bruselské dohody (1902), až v roce 1906 byl vytvořen nový kartel, doplněný v roce 1911 úmluvami se surovarny. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 50–56.

⁶ V přípravném výboru zasedal i statkář z Hostivaře, Antonín Švehla ml., který stál od roku 1905 v čele této Jednoty. Především z jeho iniciativy se po neúspěšném jednání na říšské radě ve Vídní rozvinula na venkově vlna protestních schůzí proti vládní netečnosti vůči pěstitelům řepy. Volební vítězství agrární strany v květnových říšských volbách v roce 1907 (agrárníci získali z celkového počtu 108 českých mandátů 28 křesel) dodalo protestnímu hnutí sebevědomí a dynamiku. Právě tento existenční boj o základní pěstitelské svobody zemědělece vedl a řídil z největší části Švehla. Blíže: DOSTÁL, V.: *Antonín Švehla. Profil československého státníka*. Praha 1990, s. 27–30. Téz: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 57–66.

řů pro Markrabství moravské v Brně).⁷ Mimo Jednotu existovaly i další, vesměs malé organizace. Část českých a německých řepářů byla na Moravě pod vlivem lidové strany.⁸

Jistou formou boje řepářů proti kartelu se stalo pokračování v zakládání zemědělských (rolnických) cukrovarů. Jestliže v Čechách jich většina přešla do německých rukou, na Moravě se většinou udržely jako české a po čtrnáctileté přestávce (1880–1894) vznikaly zde nové závody; rovněž docházelo k tzv. porolnicení cukrovarů, což spočívalo v akciovém ovládnutí cukrovarů zemědělci. Výroba ve 12 moravských rolnických cukrovarech představovala v poslední předválečné kampani (1913/1914) zhruba 13 % celkové moravské výroby surového cukru; pro srovnání v té době bylo v provozu v Čechách 26 rolnických cukrovarů.⁹

Stálou převahu si udržovaly cukrovary ovládané velkostatkářskými podnikatelskými kruhy. S přibývajícím věkem bylo zřejmé, že cukrovarnická síť se stává dosti hustá, takže zřizování dalších podniků bylo přirozeně závislé na předem zajištěném dostatečném množství cukrovky.¹⁰

Nebývalý nárůst českého řepného cukrovarnictví umožňoval při poměrně nízké domácí spotřebě cukru jeho vývoz do zahraničí. Rakousko-Uhersko patřilo ke třem největším výrobcům a také vývozcům cukru v rámci Evropy (spolu s Německem, Francií a také Ruskem). Český cukr se tehdy vyvážel především do Itálie, Švýcarska a na Balkán. V důsledku napětí mezi producenty třtinového a řepného cukru koncem 19. století a následnou dohodou nastalo v Předlitavsku období volné konkurence v cukrovarnictví.¹¹ V důsledku toho došlo v letech 1904–1913 v českých zemích ke zrušení 34 menších a finančně slabých surováren, z nichž 25 se nacházelo v Čechách, 5 na Moravě a 4 ve Slezsku, toto množství představovalo 17 % z celkového počtu 200 cukrovarů v českých zemích (k roku 1903).

⁷ Přitom Brno v tomto období ztrácelo svůj dřívější význam jako středisko cukrovarnického průmyslu a obchodu s cukrem; postupně zanikly 3 zdejší cukrovary (na ulici Olomoucké, v Králově Poli a na Starém Brně), filiálky mnohých moravských cukrovarů (jako v Uherském Brodě, v Uherském Hradišti, v Uherském Ostrohu, v Hejčíně, v Přerově apod.) se stěhovaly z Brna do Vídně, podobně jako sídla cukrovarů (Doloplazy, Sokolnice, Tišnov, Hrušovany). Do Vídně přešel z Brna i obchod se surovým i bílým cukrem.

⁸ Řepářské zemědělské oblasti v Čechách a na Moravě se stabilizovaly na přelomu 60. a 70. let 19. století, což úzce souviselo s postupující specializací a intenzifikací zemědělské výroby v procesu zemědělské revoluce. V tomto období (1872) se na celkovém osevu cukrovky v českých zemích podílely Čechy 75 %, Morava 23 % a Slezsko 2 %; k roku 1925 poklesl podíl Čech (59) ve prospěch Moravy (39 %). Z hlediska osevu cukrovky došlo v období let 1872–1925 v českých zemích k vzrůstu o 45 % (v Čechách o 15 %, na Moravě o 140 %, ve Slezsku o 70 %). Na počátku 70. let 19. století se jádro řepářské oblasti v Čechách nacházelo ve středním a východním Polabí a také v dolním Povltaví a Podřipsku; na Moravě pak zejména na Hané, v Dyjskosvrateckém a Dolnomoravském úvalu, přičemž během 80. a 90. let se přesunulo těžiště moravského řepářství z jihu na sever, z Dyjskosvrateckého a Dolnomoravského úvalu na Hanou, což souviselo s dovršením procesu revoluce v moravském zemědělství. Podrobněji: LACINA, V.: *K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930*. In: Sociologie a historie zemědělství, 1973, roč. 9, s. 145–156. Těž: LACINA, V.: *Řepářská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*. In: ČSČH, 1972, č. 1, s. 10–38.

⁹ V roce 1894 byl založen rolnický akciový cukrovar v Dřevohosticích, o patnáct let později (1909) nový podnik v Němčicích nad Hanou a rok nato v Hulíně. Po neúspěšném pokusu s porolnicením chropýnského cukrovaru (1895) se akce podařila v roce 1910 v Čelechovicích na Hané a těsně před válkou (1913) i v Sokolnicích a v Drahanovicích (1914). Za války přešel německý rolnický cukrovar v Uničově do soukromých rukou. VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 392–393.

¹⁰ Připomeňme si zakladatelské aktivity z řad velkostatkářských podnikatelů na Moravě v posledních desetiletích 19. století: v roce 1872 zřizuje cukrovar v Pohořelicích majitelka zdejšího velkostatku hraběnka Terezie Herbersteinová, o deset let později (1882) kníže Liechtenstein cukrovar v Moravském Krumlově, ve Všetulích u Holešova byl majitelem velkostatku hrabětem Wrbnou společně s rodinou Proskowetzovou a bankovním domem Gebrüder také založen cukrovar, první kampani si v roce 1891 odbyl nově postavený cukrovar Davida rytíře Guttmanna v osadě Aníně u Tovačova. Vedle těchto surováren a smíšených podniků byla v roce 1882 založena rafinerie v Hrušovanech u Brna rodinou známého brněnského velkostatkáře Isidora V. Flesche von Brüningena. Blíže: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 32. Těž: Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), H 159, H 238.

¹¹ Východiskem ze světové cukerní krize byl podpis tzv. bruselské konvence v březnu 1902, která měla vést k omezení řepného cukru na světových trzích (na úkor třtinového cukru), ke snížení jeho cen a naopak ke zvýšení spotřeby.

Celkový vývoj českého cukrovarnictví v letech před první světovou válkou můžeme hodnotit jako konjunkturnální. Pokles vývozu cukru do oblasti Balkánu a Osmanské říše v předválečných letech způsobila jednak anexe Bosny a Hercegoviny (1908) a také balkánské války (1912–1913). K tomu se přidal i pokles výroby cukru v kampani 1911/1912, způsobený velkou neúrodou cukrovky. Roku 1912 fungovalo v českých zemích 152 cukrovarnických firem, které vlastnily 179 cukrovarů, z nichž bylo 52 českých (s majetkem 58 cukrovarů) a 100 německých (vlastníci 121 cukrovarů); z hlediska národnostního tedy zhruba třetina firem byla česká a také vlastnila třetinu závodů.

Cukrovary v českých zemích se v předválečném období dostávaly do stále silnějšího vlivu vídeňských a pražských bank, takže vytvořené silné cukerní koncerny fungovaly v úzké součinnosti s nimi. Jako hlavní úvěrní ústav českých rolnických cukrovarů vystupovala zpočátku jen *Živnostenská banka* (1869), k níž se v tomto období přidaly velké vídeňské obchodní banky *Credit-Anstalt*, *Boden-Credit-Anstalt* a *Länderbank*.¹² Za ukončení procesu formování českého agrárního kapitálu v cukrovarnictví můžeme považovat založení *Moravské agrární a průmyslové banky* v Brně v roce 1908 a *Agrární banky* v Praze roku 1911. Po politické stránce tomu předcházelo v květnu 1905 založení jednotné *Československé strany agrární*, vzniklé sloučením *České strany agrární* a *Moravskoslezské strany agrární*. Konstituovala se tak výrazná politicko-ekonomická síla, která ovlivňovala cukrovarnictví v českých zemích.

V moravském cukrovarnictví utvořily v roce 1911 (coby hlavní věřitelé) banky *Länderbank* a *Credit-Anstalt* *Akciovou společnost rakouských cukrovarů* (Moravský Krumlov a Oslavany) a o rok později (1912) *Moravskou cukrovarnickou akciovou společnost* (Hrušovany nad Jevišovkou, Želetice), která se následujícího roku stala jádrem koncernu *Středomoravská akciová společnost cukrovarnická a zemědělská* (Hrušovany n. J., Želetice, Mohelnice, Tišnov, Modřice, Vranovice). Obě banky také získaly podíl ve *Spolku moravských cukrovarů v Olomouci* (Hulín I, Bedihošť, Velká Bystřice). Naopak za účasti vídeňské banky *Boden-Credit-Anstalt* byla roku 1910 založena *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně* (Hodonín I a Hodonín II) a o rok později (1911) opět pod patronací této banky byl založen koncern *Břeclavská rafinerie cukru* (suchá rafinerie Břeclav, Všetuly, Kvasice a Leopoldsdorf v Dolních Rakousích). Banka měla prostřednictvím úvěru vliv v *Akciové společnosti cukrovaru v Chropyni* (1896), který se stal jádrem rafinerského kartelu. Společnost dále vlastnila akcie i dalších moravských cukrovarů (Hodonín, Doloplazy, Napajedla, Spolek moravských cukrovarů v Olomouci) a založila i cukrovary v Bukovině a v Haliči.¹³

Na počátku první světové války (v kampani 1914/1915) bylo na Moravě v provozu 54 cukrovarů, z nichž byly 3 rafinerie (Břeclav, Hrušovany u Brna, Přerov), 21 smíšených podniků (Bedihošť, Břeclav, Velká Bystřice, Chropyně, Hejčín, Hodonín I, Hodonín II, Holice, Hrušovany nad Jevišovkou, Hulín I, Kojetín, Litovel, Oslavany, Podivín, Rohatec, Rosice, Slavkov, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Želetice, Židlochovice) a 30 surováren (Brodek, Bzenec, Čelchovice, Doloplazy, Drahanovice, Dřevohostice, Hulín II, Kelčany, Kroměříž, Kvasice, Modřice, Mohelnice, Moravský Krumlov, Napajedla, Němčice, Pohořelice, Prosenice, Rájec, Šlapanice, Sokolnice, Tišnov, Tovačov, Uničov, Vranovice, Vrbátky, Všetuly, Vyškov, Zborovice, Ždánice). Z uvedených závodů mělo 12 charakter rolnických akciových cukrovarů: Brodek, Čelchovice, Drahanovice, Dřevohostice, Holice, Hulín II, Kroměříž, Litovel, Němčice, Prosenice,

¹² HORÁK, J.: *Živnostenská banka v Praze, 1869–1918*. Praha 1919, s. 50. Vídeňské banky se snažily prosadit v moravském cukrovarnictví i prostřednictvím cukrovarského koncernu rodiny brněnských Kürschnerů, který ovládal těsně před vznikem první světové války (1913) zhruba 9 % celkové moravské produkce; jednalo se o 8 cukrovarů (Hrušovany nad Jevišovkou, Želetice, Mohelnice, Pohořelice, Tišnov, Vranovice, Modřice, Rájec).

¹³ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 68–73.

Uničov, Vrbátky. V době kampaně zaměstnávaly tyto cukrovary přes 24 700 osob, a to 19 tisíc mužů a přes 5 700 žen; průměrná denní mzda dospělého dělníka se pohybovala mezi 1,20–6,20 K u mužů a 0,80–3 K u žen.¹⁴

Hospodářským rozvratem v průběhu první světové války došlo k citelnému oslabení řepného cukrovarnictví v českých zemích, podobně jako v celé Evropě, kde klesla výroba cukru na třetinu předválečného stavu. Levnější třtinový cukr z Kuby a Jávy zaplavil evropské trhy. Při růstu válečných hospodářských potíží zesílily ze strany státu tendence k řízení hospodářství. Vláda překročila ke zřizování válečných ústředí a průmyslových svazů jako výkonných orgánů řízeného válečného hospodářství. Nejdříve došlo k uzavření vývozu cukru z monarchie (10. 4. 1915) a následně došlo ke zřízení cukerní ústředny ve Vídni (9. 7. 1915), která měla regulovat výrobu i obchod s cukrem a také zásobování civilního obyvatelstva tímto artiklem.¹⁵ V důsledku obilní konjunktury stále klesal osev cukrovky a dostavil se propad sezónních pracovních sil. K tomu přistoupily i rekvizice částí přístrojového zařízení cukrovarů (z barevných kovů) a nedostatek uhlí, vápence i železničních vagónů. Cukrovarnictví a řepářství za války doslova živořilo.¹⁶

Moravské cukrovary v prvních letech samostatného státu

Vznik Československé republiky přinesl nové uspořádání cukrovarnictví v českých zemích. Z celkového počtu 184 řepných cukrovarů celého Rakousko-Uherska jich pracovalo 163 na území nového státu (88,6 %), přičemž dosahovaly výrobní kapacity 76,5 % z celkové výše výroby cukru v monarchii. V českých zemích bylo v činnosti 155 cukrovarů (bez 12 suchých rafinerií), v celé ČSR 175 s maximální kapacitou 1,5 milionu tun surového cukru. V důsledku válečného rozvratu a značného omezení pěstování cukrové řepy poklesla výroba v našich cukrovaroch v kampani 1912/1913 na zhruba 45 % předválečného maxima.¹⁷

Politický převrat v roce 1918 způsobil v moravském cukrovarnictví daleko větší změny než v jiných průmyslových odvětvích. Do té doby byla Vídeň střediskem cukrovarnictví v rámci celého Předlitavska a sídlem převážné většiny moravských nerolnických cukrovarů.¹⁸ Moravský cukrovarnický průmysl ztratil své značné odbytiště a musel hledat náhradu v nových vývozních destinacích. Vývozní konkurence řepného cukru narážela na značně nižší vývozní ceny třtinového cukru. Přitom závislost českého cukrovarnictví na vývozu pokračovala i v nových poměrech, tedy opět dvě třetiny vyrobeného cukru se vyváželo. Zbývající třetina se spotřebovávala na domácích trzích a v letech monarchie v ostatních zemích říše, po roce 1918 tomuto odběru napomáhala zvýšená spotřeba cukru na domácích trzích.

¹⁴ SONNTAG, K.: c. d., s. 24–26, 35. V *Listech cukrovarnických*, roč. XXXVII, č. 32, 7. 5. 1919, s. 317, se uvádí: „Před válkou bylo v Čechách cukrovarů 112, na Moravě 50 a v Rak. Slezsku 6, tudíž 80 % ze 210 rak.-uherských cukrovarů.“ Zde uvedená čísla nekorespondují s údaji v další části textu.

¹⁵ Cukerní ústředna podléhala ministerstvu obchodu a dozor nad ní vykonávali vládní komisaři. Během války postupně rostly ceny cukru, a to ze 75 K (1914) až na 246 K (1918) za 1 q rafinády. Od března 1916 byly zavedeny tzv. cukřenky; přiděl cukru pro 1 obyvatele činil na 1 měsíc 1,25 kg (ve městech) a 1 kg (na venkově). Od února 1917 byla tato dávka snížena o 0,25 kg a od února t. r. o dalších 0,25 kg.

¹⁶ Ve stručném přehledu přiblíženo: ČAPKA, F.: *K průběhu cukerní krize ve 30. letech 20. století v českých zemích*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 24, s. 94–96. V letech války klesala výroba v cukrovaroch českých zemích zhruba až k 45 % předválečné produkce.

¹⁷ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 76. K překročení předválečné výše cukrovarnické produkce došlo až v kampani 1925/1926.

¹⁸ Ve Vídni měly svá sídla například cukrovary Bzenec, Chropyně, Rohatec, Doloplazy, Hodonín I, Hodonín II, Hejčín, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Zborovice, Kojetín, Hrušovany.

Zejména jihomoravské cukrovary se musely dále vyrovnávat s novou skutečností, která nastala po vydání nostrifikačního zákona č. 12/Sb. z 11. 12. 1919, podle něhož musely zdejší akciové společnosti do šesti týdnů přenést svá sídla z Vídně na území nového československého státu (převážně do Brna); na Moravě a ve Slezsku se nostrifikace týkala 41 cukrovarů (jako Hrušovanské rafinerie, Středomoravské akciové společnosti cukrovarnické a zemědělské, cukrovarů Slavkov, Moravský Krumlov, Kojetín aj). Nostrifikační akce (zahájená po polovině roku 1920 a táhnoucí se několik let) souvisela s celkovým nacionalizačním procesem (neboli počesťováním), protože sledovala oslabování ekonomických pozic a celkového společenského vlivu německé, resp. rakouské podnikatelské vrstvy; tomu napomáhala i postupná výměna členů správních rad cukrovarů z řad Němců za Čechy.¹⁹

Jihomoravské cukrovary také ztratily část dodavatelů z příhraničního území Rakouska, podobně jako se zhoršilo postavení cukrovarů ve Slezsku, které odebíraly značnou část cukrovky ze sousedního Německa. S tím dozajista souvisely snahy československé politické reprezentace na pařížské mírové konferenci o získání příhraničního území od Rakouska a Německa.²⁰

K „odstrížení“ cukrovarnictví v českých zemích od „Vídně“ přispělo také zřízení *Československé cukerní komise*, která měla převzít pravomoci vídeňské cukerní ústředny při řízení výroby a spotřeby cukru v novém státě.²¹ Ustanovení Národního výboru ze dne 31. 10. 1918 (jako jedno ze 17 zákonů a nařízení Národního výboru v období jeho působení mezi 28. 10. až 14. 11. 1918) vytvořilo předpoklady pro sestavení této komise, k čemuž došlo 13. 11. 1918; místopředsedou komise byl jmenován moravský cukrovarník a člen agrární strany Jan Rozkošný.²² Úkolem komise bylo „obstarávání veškeré péče o výrobu, nerušené zásobování

¹⁹ O nostrifikačních opatřeních se uvažovalo v hospodářských kruzích již před říjnem 1918, a to při přípravě tzv. hospodářského zákona v souvislosti s hledáním nejvhodnějších způsobů převodu majetku rakousko-uherského státu do vlastnictví čs. státu. V novém státě se politické moci uchopili představitelé nacionálně českých občanských stran a sociální demokracie, avšak rozhodující kapitálové pozice i významný vliv na celé hospodářství nadále zůstávaly v rakousko-německých rukou. Legislativním základem kapitálových přesunů se právě stal zákon o nostrifikaci akciových společností; do roku 1918 měla většina významných podniků českých zemí svá ústředí ve Vídni, kde sídlily centrální úřady, největší banky a přední exportní firmy. Nostrifikačními zákony měla mít na našem území stálá sídla i většina představitelů jejich statutárních orgánů – správních a dozorčích rad. Úvěrování nostrifikačních podniků přebíraly převážně české peněžní ústavy. Československé podnikatelské subjekty (zejména banky, ale i fyzické osoby) skupovaly na burzách ve Vídni od zahraničních vlastníků akcie čs. podniků i jiné cenné papíry. Nostrifikace se dotkla v rámci celé republiky 381 společností (v českých zemích 317, na Slovensku 64, údaje z Podkarpatské Rusi nejsou k dispozici); vedle 41 moravskoslezských cukrovarů se týkala 128 závodů v Čechách. Blíže: LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990, s. 89–131.

²⁰ Dne 5. února 1919 podal čs. ministr zahraničí E. Beneš před Radou deseti v obsáhlém tříhodinovém referátu výklad československých požadavků; mezi nimi také požadoval od Rakouska část Moravského pole, Gmünd s okolím, jižní břeh Dyje a pravý břeh řeky Moravy a od Německa část Horního Slezska. Z těchto požadavků bylo versailleskou smlouvou připojeno k ČSR od Německa jen Hlučínsko a saint-germainskou smlouvou od Rakouska Valticko a Vitorazsko. Význam požadovaných území nebyl jen ekonomický, ale i strategicko-obranný.

²¹ Viz: *Listy cukrovarnické*, roč. XXXVII, 15. 11. 1918, č. 7, s. 62. Listy cukrovarnické vydával Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického (nástupnická organizace Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách); oba německé spolkové časopisy *Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen* a *Prager Zuckermarkt* splynuly ve společný týdeník *Zeitschrift für Zuckerindustrie der czechoslowakischen Republik* s přílohou *Prager Zuckermarkt*.

²² Dr. Jan Rozkošný (1855–1947), rodák z Křenovic u Kojetína, poslanec vídeňské říšské rady (od r. 1887) a moravského zemského sněmu (od r. 1886), senátor Národního shromáždění za agrární stranu (1920–1935), se zasloužil o rozvoj moravského zemědělství a zemědělského školství i družstevnictví. V roce 1909 založil rolnický cukrovar v Němčicích nad Hanou (sám vypracoval jeho stanovy, v nichž se ukládala povinnost vlastníka akcií dodávat cukrovku výhradně tomuto cukrovaru), který později přebudoval v rafinerii. Stál u zrodu Moravskoslezského cukrovarnického spolku se sídlem v Brně, jehož byl předsedou, podobně jako Ústředního sboru Zemědělské rady moravské, kde vykonával funkci prezidenta. Předsednickou funkci také zastával ve Sdružení rolnických cukrovarů na

a řádné hospodaření cukrem, jakožto státní orgán pro přechodnou dobu do poměrů mírových“, tedy prakticky pokračování vídeňské cukerní ústředny, která v rámci Předlitavska představovala pod státním dohledem a s přímou účastí státu pokračování činnosti společného kartelu surovin a rafinerií cukru. Státní orgány v čele s cukerní komisí plně řídily cukerní výrobu, pečovaly o přednostní zásobování cukrovarů surovinami a dalším potřebným materiálem, koordinovaly spotřebu a rovněž vývoz do zahraničí. Státem byly stanoveny pevné ceny cukrovky a surového i rafinovaného cukru tak, aby jim zaručovaly slušný zisk. Tento stav vnímali cukrovarníci jako nutné zlo v období všeobecného poválečného hospodářského rozvratu. V bezprostředních poválečných poměrech přešly pod řízení komise nejen všechny cukrovary na území ČSR, ale v první kampani (1918/1919) také příhraniční rakouské cukrovary (z oblasti Moravského pole). Vázané cukerní hospodářství fungovalo na základě vládních nařízení o úpravě obchodu s cukrem²³ a s cukrovkou; nařízení byla vydávána pro každou kampaň zvlášť spolu s vyhlášením pevných maximálních výkupních cen cukrovky, ceny surového cukru pro rafinerie a tuzemské velkoobchodní ceny rafináty.²⁴ Činností komise bylo prodlužováno státní řízení cukerní hospodářství až do její likvidace 1. 11. 1921, tj. po dobu tří kampaní.²⁵

Z podnětu cukerní komise byla v Praze založena v květnu 1919 *Československá společnost pro vývoz cukru*, jako společnost s ručením omezeným, podléhající Úřadu pro zahraniční obchod.²⁶

Po zřízení cukerní komise došlo k odluce důležitých cukrovarnických spolkových a zájmových organizací. Roku 1919 byl založen *Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického* v Praze²⁷, jehož součástí se stal *Moravskoslezský cukrovarnický spolek*; k jeho založení došlo za účasti majitelů a zástupců 51 moravskoslezských cukrovarů 25. června 1919 v zasedací síni zemědělské rady v Brně. Předsedou spolku byl zvolen Jan Rozkošný. Členem ústředního spolku se stalo i *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě*, s. r. o. se sídlem v Olomouci, řízené předsedou Janem Vacou, statkářem z Příkaz u Olomouce.²⁸ Ústřední spolek sdružoval prakticky všechny československé cukrovary.²⁹

Moravě se sídlem v Olomouci a v Olomoucké agencii, rozhodující o ceně řepy. Jeho přičiněním byla vybudována v Brně Stanice výzkumného ústavu cukrovarnického. V dobové literatuře býval označován jako „budovatel moderního cukerního průmyslu v zemi Moravskoslezské“. Blíže: *Selské listy*. Orgán Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu na Hané a severní Moravě, roč. 53, č. 83, 19. října 1935, s. 1–4. Těž: *Svoboda*. Republikánský deník pro Moravu, Slezsko a Slovensko, roč. VII, č. 243, 18. 10. 1925, s. 1–2; Podrobněji: MZA, H 167. Rolnický cukrovar a rafinerie v Němčicích nad Hanou.

²³ Až do 1. 11. 1921 ponechala vláda válečný přidělový listkový systém pro zásobování obyvatelstva, tzv. cukřenky; na osobu to představovalo dávku 1,25 kg, od června 1919 v českých zemích 1,25 kg (na Slovensku a Podkarpatské Rusi jen 1 kg) při zachování válečné velkoobchodní ceny 2,46 Kč na 1 kg.

²⁴ Vládní nařízení byla vyhlášována podle zákona z 15. 4. 1920, č. 337 Sb. z. a n. Organizační zabezpečení prodeje cukru jednotlivým cukrovarům bylo cukerní komisí svěřeno Československé jednotě řepařů.

²⁵ V komisi byli zastoupeni cukrovarníci, řepaři a také zástupci spotřebitelských kruhů; právě prostřednictvím řepařů se začal v komisi prosazovat vliv agrární strany. Vláda byla v tomto meziministerském orgánu zastoupena ministerstvem pro zásobování lidu, ministerstvem financí, zemědělství, obchodu a Úřadem pro zahraniční obchod. Z osmi zástupců cukrovarníků a osmi zástupců řepařů byli po dvou delegátech z Moravy, jeden ze Slovenska, zbytek (5) bylo z Čech. Blíže: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického za rok 1930* (dále jen JZ ÚSČSPC). Praha 1930, VIII. Těž: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 98–99.

²⁶ Členy společnosti pro vývoz byli hlavní vývozci cukru, jako Akciová společnost pro obchod cukrem Živnostenská a České eskomptní banky, Pražská úvěrní banka, Hospodářská úvěrní banka aj.

²⁷ Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického nahradil dosavadní Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách.

²⁸ Jan Vaca (1871–1931), od mládí patřil k vůdčí organizátorské osobnosti rolnických akciových společností a družstev nejen v rodných Příkazech u Olomouce, ale i v širokém okolí. Projevoval se jako podnikavý, cílevědomý a inteligentní hospodář s citem pro funkční novoty. Významně se zasloužil o založení Moravskoslezské agrární strany v Olomouci (1904); v letech 1906–1913 byl poslancem moravského zemského sněmu. Hlavním směrem jeho pod-

K profesně zaměřeným spolkům na Moravě patřil *Moravský spolek cukrovarnický*, který měl sružovat technické úředníky zaměstnané v cukrovarích s cílem rozvíjet jejich odborné zájmy a kulturní vyžití; po počátečním nadšení, které umocňoval předseda spolku, ředitel cukrovaru a rafinerie v Němčicích nad Hanou, ing. Eduard Viewegh, však postupně aktivity spolku ustávaly. Jako odborně zaměřenou organizaci lze označit *Klub moravských ředitelů cukrovarů*, v němž však bylo zastoupeno jen některé vedení cukrovarů.³⁰ Moravští cukrovarníci nezapomínali i na další rozvoj v oboru. V Brně krátce existoval *Zkušební ústav průmyslu cukrovarnického* (leden 1920–březen 1921), po něm byla při zdejší české Vysoké škole technické založena v srpnu 1922 *Výzkumná stanice cukrovarnická*, vedená prof. Ing. Alešem Linsbauerem, coby pobočný ústav *Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického* v Praze na Ořechovce.³¹

Rafinerie si založily samostatný spolek, a to již 4. července 1919 pod názvem *Spolek československých rafinerií cukru* se sídlem v Praze; dělil se na dvě sekce: českou (s 24 závodů) a moravskoslezsko-slovenskou (s 32 závodů). Jako zájmová organizace surováren vzniklo o den později (5. července 1919) na místo stávajícího Společenstva československých cukrovarů ve Vídni nové *Společenstvo československých cukrovarů* se sídlem v Praze, jehož posláním mělo být „podporovat výdělek a hospodářství svých členů společným provozováním obchodů, upravovat nákup řepy, suroviny a odbytu cukru, poskytovat úvěr členům“, přičemž hlavním posláním mělo být zajištění řepy jednotlivým cukrovarům a vyjednávání o její ceně.³² Společenstvo také řídilo předválečné cukrovarnické agencie v českých zemích.

Cukrovary v českých zemích, tedy i na Moravě a ve Slezsku, se nacházely v popřevratové době v dosti špatném (až dezolátním) technickém stavu. Vázlo zásobování uhlím, takže samotná kampaň na podzim 1918 byla ve většině cukrovarů zahájena s určitým zpožděním; její ukončení se tak mnohde protáhlo až do března 1919. Chyběly železniční vagóny. Nízké teploty způsobily, že řepa na skládkách zmrzla, jarním táním začala hnit a musela být zpracována na sirob³³ a nekvalitní surový cukr, který byl prodáván lihovarům. Značná část nekvalitní řepy byla odprodána i výrobnám kávových náhražek, pivovarům a sušárnám krmiv.³⁴ Cukerní komise

nikatelských aktivit se stalo cukrovarnictví; od roku 1914 začal budovat na střední a severní Moravě mohutný cukrovarnický koncern. Po krachu své Akciové rafinerie rolnických cukrovarů (1925) se věnoval organizaci sladařství, ale ani zde se mu nevedlo. Dalším odvětvím, které Vacu zaujalo, byla výroba poživatin a sladové kávy (Slatinice u Olomouce) a pivovarnictví (Velká Bystřice, Olomouc). K pádu cukrovarnického „impéria“ přispěla jeho zarputilost, podnikání na vlastní pěst i politická nespolehlivost. In: *Listy cukrovarnické, Zpravodaj*, roč. XII, č. 35, 1. 5. 1931. Těž: SLEZÁK, L.: *Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca*. In: *Sborník Národního technického muzea, Praha 2010* (v tisku).

²⁹ *Listy cukrovarnické*, roč. XXXVII, č. 40, 2. 7. 1919, s. 426. Vedle moravskoslezského spolku měl Ústřední spolek pobočky v Mostě (severočeský spolek), v Českém Brodě (východočeský), v Mšeně (středočeský) a také v Bratislavě (slovenský).

³⁰ *Listy cukrovarnické*, roč. XLI, č. 28, č. 28, 11. 4. 1923, s. 323–324.

³¹ *Listy cukrovarnické*, roč. XXLI, č. 29, 11. 4. 1923, s. 323. Těž: KOPECKÝ, R.: *Výzkumný ústav cukrovarnický a cukrovarnické výzkumnictví v ČSR. Průvodce světem techniky*. Praha 1937–1939, s. 339. Výzkumný ústav československého průmyslu cukrovarnického byl slavnostně otevřen 22. září 1923. První výzkumná stanice byla zřízena v Praze již v 50. letech 19. století Vlastenecko-hospodářskou společností, následovala (1859) výzkumná stanice v továrně A. Richtra ve Zbraslavi u Prahy. Předchůdkyní prvního výzkumného ústavu v ČSR byla v Praze založená (1896) stanice Spolkem pro průmysl cukrovarnický v Čechách.

³² *Adresář průmyslu cukrovarnického Republiky československé na rok 1921*. Praha 1921, s. 62. Těž: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 101–103. Podrobněji: *Listy cukrovarnické*, roč. XL, č. 40, 5. 7. 1922, s. 469471. Předsedou Společenstva byl ing. Heřman Cron.

³³ Sirob (nebo též dobově „syrub“, bylo označení pro sirup) představoval koncentrovaný cukerný roztok vyráběný zahuštěním zcukřená a odbarvená hmoty z cukrovky. Blíže: *Zpravodaj Listů cukrovarnických*, roč. XXXVII, č. 20, 12. 2. 1919.

³⁴ *Jednatelská zpráva Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách* (dále jen JZ SPCČ) 1919. Praha 1919, s. 1–7.

opatřovala cukrovarům nedostatkové „doplňky“, jako oleje, benzín, petrolej, filtrační bavlnu, balící papír, pro pěstitele cukrovky pak umělá hnojiva a řepná semena.

Na nátlak agrárníků vyhlásila úřednická vláda Jana Černého v polovině roku 1921 nový vyživovací plán a zrušila vázané hospodářství v zásobování. Po poklesu cen cukru na světových trzích od poloviny roku 1920 a naopak vzestupu kursu čs. koruny začaly klesat zisky eráru z vývozu cukru. I po zrušení vázaného cukerního hospodářství a následné likvidaci cukerní komise k 1. 11. 1921 si vláda vyhradila právo na podíl z poloviny vývozního zisku nového cukrovarnicko-řepařského syndikátu. Agrární ministři ve vládě prosadili, aby podíl pěstitelů řepy (zastupovaných *Československou jednotou řepařů*) činil z vývozních zisků plných 43 %, přičemž cukrovarníci se museli spokojit jen se 7 %.³⁵ To bylo v době, kdy počátkem roku 1922 došlo po dalším poklesu cen cukru na světových trzích k nové ztrátě na cukerním vývozu. Cukrovarníci se jistili vytvořením garančního fondu, který vznikl z části vysokých zisků z tuzemského prodeje cukru. Snaha po uzavření kolektivní smlouvy mezi Společenstvem československých cukrovarů a Československou jednotou řepařů na jaře 1922 skončila neúspěchem vzhledem k prosazovanému požadavku pěstitelů cukrovky na stanovení jednotné ceny řepy pro prodej cukrovarům; k dohodě o jednotné pevné ceně došlo až v září t. r. Jednalo se však jen o dílčí dohodu, protože jednání o obnovu syndikátu řepařů a cukrovarníků skončila nezdarem. Naopak po sedmileté přestávce nebyly cukrovary, co se týká vývozu cukru, vázány ani syndikátem ani kartelem, takže získaly od kampaně 1922/1923 úplnou volnost v cukerním hospodářství.

Postupně se měnily i pracovní-právní poměry v cukrovarech. V červenci 1922 byla ve státním poradním sboru pro záležitosti cukrovarnických zaměstnanců prodloužena dělnická kolektivní smlouva z roku 1921 až do 30. června 1923. Přinášela jak jisté záruky dělníkům, tak také podporovala majitele cukrovarů v jejich podnikatelských záměrech; i po přijetí kolektivní smlouvy přetrvávaly dílčí rozpory mezi oběma stranami, jako například v otázce tzv. aprovizace (zásobování potravinami). V 28 moravských cukrovarech se ustavily podle zákona z 12. 8. 1921, č. 330 Sb. z. a n., závodní výbory, které nahradily dřívější důvěrnické sbory.³⁶

Po delších jednáních uzavřely rafinerie 13. 10. 1922 smlouvu o tuzemském kondičním, cenovém a kontingentačním kartelu pro následnou kampaň; byly přitom stanoveny jednotné ceny, prodejní podmínky i výrobní kontingenty. Separátní dohodou byl také stanoven kontingent

³⁵ Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 103–105. K situaci v poválečném řepařství: LACINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 146–154. Též: LACINA, V.: *Řepařská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*, c. d., s. 10–38. Československá jednota řepařů vznikla spojením českých pěstitelů s řepaři ze Slovenska a Slezska (1920) a v následujícím roce i z Moravy. V čele jednoty stálo společné říšské předsednictvo, jmenované zemskými výbory na dobu tří let; z 11-členného předsednictva bylo 5 zástupců z Čech, 3 z Moravy, 1 ze Slezska a 2 ze Slovenska. Zemské jednoty si udržely víceméně samostatné postavení, přičemž zvláště moravská jednota se snažila vystupovat zcela samostatně. V Ústřední jednotě nebyli sdružení málo početní němečtí pěstitelé; ti se organizovali v *Deutsche Rübenverwertungsgenossenschaft* se sídlem v Mostě. V roce 1926 odešla z Ústřední jednoty malá část klerikálně orientovaných řepařů (především z Moravy) a založila si *Sdružení řepařů*; sdružení se fakticky nepodřizovalo pražskému ústředí, bylo administrativně i finančně nezávislé. Řepaři představovali nejlépe organizovanou a také nejpočetnější organizaci mezi zemědělskými pěstiteli; ve 20. letech sdružovali na dvě třetiny všech pěstitelů cukrovky. Do roku 1923 stál v čele Ústřední jednoty vůdce agrární strany A. Švehla, po něm funkci zastával statkář F. Mašín. Problematika řepařských organizací byla předmětem zájmu dobového tisku; viz např. *Vítězství řepařské organizace*. In: *Moravský venkov, Orgán agrární strany na Moravě*, roč. XI, č. 13, 29. 3. 1919, s. 1.

³⁶ Moravskoslezští zástupci ve státním poradním sboru protestovali proti usnesení z 20. 3. 1923, podle něhož měla být (vzhledem k nízké ceně obilí) ve 13 vytypovaných moravských cukrovarech vydávána zaměstnancům mouka zdarma; tím byla porušena předchozí úmluva o podobě aprovizace. In: *Listy cukrovarnické*, roč. XLI, č. 28, 11. 4. 1923, s. 325–326.

moravskoslezských rafinerií pro zásobování Slovenska ve výši 99 tisíc q cukru. Hlavním orgánem kartelu se stal *Komitéť československých rafinerií cukru*.³⁷

Prosazování agrárního kapitálu v moravském cukrovarnictví

Agrárním kapitálem bývá označována reprezentace hospodářských organizací a institucí, tj. družstevních svazů, cukrovarnických a lihovarnických koncernů, okresních hospodářských záložen, případně velkých průmyslových závodů, jejichž prostřednictvím uplatňovala agrární strana svůj vliv na ekonomiku a potažmo i na politiku státu.³⁸

Pronikání agrárního kapitálu do moravského cukrovarnictví postupně narůstalo již po založení Moravské agrární a průmyslové banky v Brně v roce 1908; banka poskytovala dosavadním zemědělským cukrovarům výhodný úvěr, stala se komisionářem jejich cukru, čímž si je připoutala k sobě. V moravských zemědělských cukrovarech činil agrární kapitál 8 860 tisíc K oproti 1 500 tisícům K v zemědělských cukrovarech v Čechách. Uvedené moravské zemědělské cukrovary pracovaly jako surovarny a rafinerie, pouze cukrovar Litovel měl jako „smíšený“ přidělen kontingent rafinády. Přirozenou snahou zemědělských cukrovarů byl proto zájem získat podíl na vysokých rafinerských ziscích z monopolizovaného tuzemského trhu; za tímto účelem bylo pod vedením J. Vacy založeno v Olomouci roku 1916 *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě* coby společnost s ručením omezeným. Jeho členy se postupně staly všechny moravské zemědělské cukrovary; dne 21. 9. 1920 byla také na Moravě založena *Koalice živnostenských cukrovarů*.³⁹

Role agrárního kapitálu se upevnila během první světové války, kdy banky akumulovaly vysoké zisky z válečné cukerní konjunktury. České banky po válce plně využily zákona o nostrifikaci akciových společností a postupně přebíraly cukerní koncerny a zájmové skupiny cukrovarů vídeňských velkobank. Výrazně zmohutněly; české cukrovarnictví ovládly dvě skupiny finančního kapitálu: v Čechách to byla především Živnostenská banka, na Moravě pak Moravská agrární a průmyslová banka. Nostrifikační filiálky vídeňské Länderbank vznikla v Československu Banka pro obchod a průmysl, která převzala na Moravě většinu akcií Akciové společnosti cukrovarů Moravský Krumlov a Oslavany, Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské v Brně a Spolku moravských cukrovarů v Olomouci, na němž se podílela spolu s Eskomptní bankou.⁴⁰

³⁷ V Komitétu měly české rafinerie 11 zástupců, moravskoslezské 10 a slovenské 2.

³⁸ *Československá strana agrární* (1905) byla po vzniku ČSR na sjezdu koncem dubna 1919 přejmenována na *Republikánskou stranu čs. venkova* a na řádném sjezdu koncem června 1922 přijala opravený program strany a svůj nový organizační řád (po spojení se slovenskými uskupeními se stala stranou s celostátní působností); tehdy se také přejmenovala na *Republikánskou stranu zemědělského a maloroľnického lidu*. V textu je používáno obou těchto označení. Agrární strana představovala v meziválečném období ČSR (1918–1938) masovou a organizačně nejlépe provázanou stavovskou stranu, hrající prim ve všech vládních koalicích (s výjimkou úřednických vlád).

³⁹ Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě bylo obdobou pozdějšího Svazu zemědělských cukrovarů v Čechách, podobně jako Svaz českých cukrovarnických agencií byl protipólem moravské Koalice živnostenských cukrovarů. In: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 115–117.

⁴⁰ Připomeňme si aktivity Živnostenské banky směrem k moravským cukrovarům: v roce 1919 získala banka kapitálovou účast na České eskomptní bance, která se spojila s nostrifikovanými filiálkami Credit-Anstalt; eskomptní banka pak kontrolovala pomocí úvěru koncern Břeclavská rafinerie z bývalé vídeňské obchodní banky Boden-Credit-Anstalt. Do koncernu Živnobanky přešla v roce 1928 koupí od vídeňské podnikatelské rodiny Schoellerů většina akcií koncernu Cukrovary Schoeller a s nimi úzce spojených moravských cukrovarů Chropyně a Doloplazy. Kapitálová „invaze“ Živnobanky postupovala zejména do cukrovarnictví v Čechách, a to po celou dobu 20. let. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 125–127.

Počínající koncentrační proces dále zintenzivněl tzv. porolničovací akcí cukrovarů; jednalo se v podstatě o proces postupného ovládnutí podniků tohoto odvětví, které obratně řídilo vedení agrární strany, reprezentované „navenek“ Československou jednotou řepářů (po přejmenování v roce 1925 *Ústřední jednotou řepářů československých*). Jednota řepářů, jež se pod vedením A. Švehly vydávala za nepolitickou zájmovou organizaci pěstitelů cukrovky, se stala důležitou politickou oporou agrární strany v masách drobného a středního rolnictva v řepářských oblastech; Švehla byl prezentován jako „neohrožený předválečný bojovník proti cukernímu kartelu“. V době vázaného cukerního hospodářství byla jednota pověřena zabezpečováním nákupu cukrovky pro celou republiku a svou organizační strukturou spěla k postavení řepářského cenového a kondičního kartelu. A právě při porolničování cukrovarů jednota ještě více zvýraznila svou monopolní roli. Jak již bylo uvedeno, zemský moravský odbor jednoty se naopak vyznačoval značnou mírou autonomní samostatnosti, což se právě výrazně projevilo v odlišném průběhu porolničovací akce na Moravě.

Jednota často používala demagogických hesel o hájení drobných českých řepářů proti „německo-židovskému kapitálu“. Pod porolničovací akcí na Moravě se skrýval ostrý konkurenční boj agrární skupiny moravského finančního kapitálu o rozhodující pozice v cukrovarnictví. Došlo k ní zhruba v letech 1920–1925/1926. Jejím hlavním podnětem byla cukrovarnická konjunktura v první polovině 20. let 20. století s menším krizovým poklesem v kampaních 1921/1922 a 1922/1923 zákonitě provázená poklesem vývozu a spotřeby, kdy se projevil důsledek přechodné odbytové cukerní krize na světových trzích v rámci poválečné krize světového hospodářství počátkem 20. let. Výkyvy v kampaních 1919/1920 a 1920/1921, byly způsobeny neúrodou řepy.⁴¹

Její nedostatek hrozil vypuknutím boje cukrovarů o řepu. Aby tomu vláda zabránila, ustavila smíšenou řepářsko-cukrovarnickou roztrídňovací komisi, která měla rozdělovat cukrovku mezi cukrovary a dohlížet nad stabilitou řepných rajónů.⁴² Při přípravě porolničovací akce se agrárikům podařilo vládním nařízením z 26. 3. 1920 prosadit ustanovení o vynětí akciové řepy z pravomoci smíšené roztrídňovací komise. Vlastní porolničování a tím také pronikání agrárního kapitálu do cukrovarnictví mělo jiný průběh v Čechách, jiný pak na Moravě.

V Čechách probíhalo zhruba dvěma cestami: první byla zaměřena na získání kontrolního balíku akcií v některých akciových (rolnických) cukrovarech, druhá forma pronikání agrárního kapitálu do cukrovarnictví představovala akcionování cukrovarů šlechtických velkostatkářů, postižených pozemkovou reformou. Obdobným způsobem se pak provádělo porolničování Agrární bankou, kdy došlo v Čechách k velkému nárůstu akciového agrárního kapitálu v cukrovarnictví (z 1,5 milionu K před první světovou válkou na skoro 67 milionů Kč z roku 1926).⁴³

Na Moravě se na rozdíl od Čech udržely některé zemědělské (rolnické akciové) cukrovary z přelomu 60. a 70. let 19. století v oblasti Hané, kdežto na jižní Moravě přešly do rukou (převážně) německo-židovských podnikatelů. Připomenutý růst moravských cukrovarů byl možný jen s podporou poměrně husté sítě silných rolnických a občanských záložen, z nichž ně-

⁴¹ Tato situace v cukrovarnictví v našich zemích korespondovala s hlavními trendy vývoje světového cukerního trhu, kdy s růstem třtinového cukrovarnictví probíhala v první polovině 20. let obnova a další růst řepného cukrovarnictví v evropských státech.

⁴² Blíže k problematice tzv. rajónování: ADAMOVIČ, K.: *Ke sporům cukrovarníků a řepářů v českých zemích na počátku 20. století*. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Praha 2001, s. 195–197. Otázka rajónování se dostávala na stránky tisku; viz např. *Návrh na zrušení rayonového kartelu*. In: Moravský venkov, roč. XI, č. 4, 25. 1. 1919, s. 2.

⁴³ Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 111–115.

kteří zahájily porolnicičovací akci (akcionování) již na počátku 20. století (cukrovar Čelechovice na Hané, 1902).⁴⁴

Jak již bylo uvedeno, po založení Moravské agrární a průmyslové banky v Brně (1908) pronikání agrárního kapitálu do moravského cukrovarnictví dále zesílilo. Banka poskytovala dosavadním zemědělským cukrovarům výhodný úvěr; tak oběma novým cukrovarům z roku 1909 (Němčice nad Hanou a Hulín II) poskytla výhodný úvěr a převzala subskripci (upsání) jejich akcií. V roce 1914 provedla porolnicičení cukrovaru Drahanovice u Olomouce a hned následujícího roku založila spolu s moravskou jednotou řepářů agrární akciovou společnost, která si pronajala na dobu dvaceti let cukrovar hraběte Mitrovského v Sokolnicích; jednalo se již o jedenáctý zemědělský cukrovar v rukou českého agrárního kapitálu na Moravě a první mimo území Hané.⁴⁵ V roce 1920 k nim přibyl cukrovar v Kroměříži, porolnicičený s účastí Moravské agrární a průmyslové banky řepářskou jednotou v čele s agráříkem Kunešem Sonntagem; na mnohých aktivitách se výrazně podílela i v létě 1917 v Brně založená filiálka Agrární banky.⁴⁶ Již v roce 1920 se jí podařilo získat pro sebe prodej cukru ze surovarny Rolnického akciového cukrovaru v Brodce u Přerova, následujícího roku se stala výhradním distributorem produkce Rolnického akciového cukrovaru ve Vrbátkách.⁴⁷ Počátkem roku 1922 se Agrární banka začala orientovat na nostrifikovanou *Akciovou společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně* s třemi cukrovary, jejíž akciový kapitál 15 milionů Kč byl v rukou moravských Němců (Redlich, Schoeller, Auepitz, Skene) a vídeňské Boden-Credit-Anstalt.⁴⁸ A právě v této době se na scéně moravského cukrovarnického podnikání prosazuje jméno Viktor Stoupal.⁴⁹

⁴⁴ Tři hanácké cukrovarny (Vrbátky, Holice, Litovel) se přes značnou zadluženost a kapitálovou slabost udržely jen díky finanční podpoře místních občanských a rolnických záložek; tak tomu bylo v případě prvního rolnického cukrovaru na Moravě ve Vrbátkách, který zafinancovala Rolnická záložna ze sousední obce Dubany (zakoupila pozemky na cukrovar, zahájila výrobu cihel a opatřila další stavební materiál na stavbu). Na počátku 80. let 19. století k nim přibýly další tři zemědělské cukrovarny: Brodek u Přerova, Prosenice a Uničov, v dalších letech Dřevohostice (1894), Němčice nad Hanou a Hulín II (1909). Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 115–116. Těž: KRAVÁČEK, F.: *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě v 2. polovině 19. století*. In: Sborník prací pedagogické fakulty University Palackého v Olomouci, Historie 3, Praha 1976, s. 26–27, 38–39; MZA, H 160, Rolnický akciový cukrovar a rafinerie cukru ve Vrbátkách.

⁴⁵ Cukrovar v Sokolnicích byl založen v roce 1840 hrabětem Dietrichsteinem, o čtyři roky později přešel sňatkem hraběte Vladimíra na rod Mitrovských; ti jej ve vlastní režii vedli až do roku 1896, kdy došlo k pronájmu cukrovaru na dobu 20 let firmě Offermann a spol. Dva roky před vypršením nájemní smlouvy došlo k jednání místních rolníků s majitelem cukrovaru o získání pronájmu; s podporou Moravské agrární a průmyslové banky se podařilo tento záměr realizovat, takže v roce 1916 převzala cukrovar společnost Rolnický akciový cukrovar v Sokolnicích. Blíže: MZA, H 202, Rolnický akciový cukrovar v Sokolnicích.

⁴⁶ Akciový rolnický cukrovar v Kroměříži byl slavnostně otevřen v říjnu 1869; prošel krizovým obdobím (1872–1873), následkem čehož postupně přešel do „nerolnických“ rukou, takže koncem 19. století se postupně rozšiřoval a vcelku prosperoval. V počátečním stadiu porolnicičení došlo k upsání nových 4 000 akcií s povinnou dodávkou 150 q řepy na akcii. Přistoupilo se k rekonstrukci závodu spolu s rozšířením provozu. K dokončení porolnicičení došlo v roce 1923. V roce 1926 byla vydána nová emise akcií v počtu 900 kusů, čímž se jejich počet zvýšil na 7 300 kusů. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 115–116; zde je počátek porolnicičení kroměřížského závodu uveden datem 1918, podobně jako v práci NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948)* se na s. 58 uvádí, že Agrární banka „společně s Moravskou agrární a průmyslovou bankou přeměnila v květnu 1918 cukrovar v Kroměříži v rolnickou akciovou společnost“. Těž: MZA, H 163, První moravský akciový cukrovar rolnický v Kroměříži.

⁴⁷ Blíže: MZA, H 72, H 160. Rolnický akciový cukrovar a rafinerie cukru ve Vrbátkách.

⁴⁸ Základy Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický můžeme uvést již k roku 1865; tehdy zde založil vídeňský obchodní dům Karl Stummer & Co. cukrovar s lihovarem; k němu přibyl v roce 1886 druhý cukrovar postavený místním majitelem mlýna a pekárny Adolfem Redlichem, který rokem 1890 získal i cukrovar K. Stummera. Vznikla firma brň Redlichové a Berger se 30. srpnem 1910 přeměnily na akciovou společnost se sídlem ve Vídni. Na vzniku akciovky se podílela vídeňská banka Boden-Credit-Anstalt, která později přenechala část akcií firmě Schoeller. V srpnu 1919 byla podepsána mezi Akciovou společností a Rohatecko-bzeneckými cukrovary R. Auspitz & Co. smlouva

Byla to již zmíněná nostrifikace, pomocí níž začal V. Stoupal uskutečňovat porolnicování cukrovarů na jižní Moravě. Na jaře 1922 se dohodl (v zastoupení Československé jednoty řepářů, jejíž zemskou jednotu na Moravě vedl od roku 1912 Kuneš Sonntag, ve vedení zasedal rovněž Stoupal) s vedením Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a s pražskou Agrární bankou na vydání 25 tisíc nových akcií pro rolníky, čímž se výrazně navýšil akciový kapitál společnosti; z něho pak převzal stát 20 % a 20 % nově utvořený Syndikát řepářů-akcionářů, čímž byl učiněn první krok k jejímu porolnicování. Dne 23. března 1923 následovala kooptace pěti zástupců českých rolníků do správní rady společnosti (mezi nimi i V. Stoupala) a také pěti představitelů ministerstva zemědělství a jednoho zástupce pražské Živnostenské banky. Předsedou takto rozšířené rady zůstal F. Bloch-Bauer, jedním ze tří místopředsedou se stal i V. Stoupal, který však představoval faktickou „hlavu“ rady.

Od tohoto okamžiku nastal nový rozmach akciové společnosti; byl odstartován proces, který zanedlouho vedl k vytvoření tzv. Stoupalova cukrovarnického koncernu na jižní a zčásti západní Moravě. Ještě v témže roce (1923) se začalo jednat o nájmu státního cukrovaru v Židlochovicích s velkostatkem o rozloze 2 700 ha (z bývalého majetku císařské rodiny), který měla do té doby v nájmu Hrušovanská cukerní rafinerie, a. s.⁵⁰ Při této transakci byly vydány další akcie ve výši 5 milionů Kč, které převzal z jedné poloviny Syndikát řepářů a z druhé poloviny stát (tj. de facto ministerstvo zemědělství, tehdy řízené agráříkem Milanem Hodžou). Pronájem vázala státní správa podmínkou, že akcionáři přenechají dalších 10 % akcií moravské rolnické skupině. Nájemní smlouva byla uzavřena k 1. červenci 1923, čímž byla zvýšena účast státu a rolníků v akciové společnosti na 50 %.

Agrární banka rozšířila v roce 1922 úvěrové a obchodní spojení na cukrovary v Drahanovicích, Dřevohosticích, Hulíně, Kroměříži, Sokolnicích, Prosenicích a na Akciovou rafinerii rolnických cukrovarů, dříve bratří Skenů, v Přerově.⁵¹

o koupi cukrovaru Rohatec a Bzenec (ten patřil k nejstarším moravskoslováckým cukrovarům, založen v roce 1845); současně došlo k navýšení akciového kapitálu na 15 milionů Kč. Vlastníky akcií se stala rodina Redlichova, Auspitzova, banka Boden-Credit-Anstalt a firma Schoeller. Předsedou správní rady byl B. Redlich, po jeho smrti (1921) se jím stal člen správní rady vídeňské banky Ferdinand Bloch-Bauer. V roce 1923 byla v prostorách bývalého cukrovaru v Rohatci zahájena výroba čokolády a cukrovinek pod firmou Česká akciová továrna na čokoládu Josef Küfferle a spol. Blíže: MZA, H 1. Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně; H 201. Cukrovar v Bzenci; H 129. Česká akciová továrna na čokoládu Jos. Küfferle a spol. Praha se sídlem závodu v Rohatci u Hodonína. Těž: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, s. 118–119; *Porolnicovní hodoňských cukrovarů*. In: Svoboda, roč. IV, č. 88, 14. 4. 1922, s. 5.

⁴⁹ Viktor Stoupal (1888–1944), rodák z Městečka Trnávka u Moravské Třebové, představoval nejmocnějšího agrárního politika na Moravě (někdy označován jako „moravský zeměpán“ či dokonce „moravský markrabě“ z období první republiky, ale též coby „kontroverzní podnikatel“). Po vyreklamování z fronty vedl od roku 1917 kancelář Františka Staňka, předsedy Českého svazu poslanců říšské rady ve Vídni. Na sklonku roku 1918 byl jmenován za agrární stranu poslancem Revolučního Národního shromáždění, již za rok však rezignoval a stal se předsedícím moravského zemského správního výboru, později zaujímal také místo člena předsednictva agrární strany. Nejdříve působil v oblasti svépomocného zemědělského družstevnictví, angažoval se při prosazování melioračních a regulačních prací. Nejvíce se však zapsal do povědomí zemědělské veřejnosti v moravském cukrovarnictví. Podrobněji: ANTOŠ, A.: *Viktor Stoupal, vedoucí politik agrární strany na Moravě*. Diplomová práce, FF Palackého univerzity. Olomouc 1993; též: SLEZÁK, L.: *Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví*. In: Studie Slovákého muzea, 13/2008, s. 107–116; též: ČAPKA, F.: *K počátkům Stoupalova cukrovarnického koncernu na Moravě*. In: Sborník Národního technického muzea. Praha 2010 (v tisku).

⁵⁰ Cukrovar v Židlochovicích byl založen již v letech 1836/1837 známým podnikatelem Florentinem Robertem na pozemcích arcivévodského velkostatků; podle saint-germainské mírové smlouvy se staly cukrovarské budovy i statek majetkem čs. státu, který je začlenil do Čs. státních lesů a statků.

⁵¹ NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: c. d., s. 103–105. V roce 1917 převzaly rolnické cukrovary Brodek, Drahanovice, Holice, Prosenice, Vrbátky a Hulín většinu akcií zakcionované suché rafinerie bratří Skenů v Přerově, načež se na ní zúčastnily i cukrovary v Sokolnicích, Němčicích, Litovli, Dřevohosticích a v Kroměříži s povinnou dodávkou cukrovky.

Na podzim 1923 koupila akciová společnost za 27 milionů Kč všechny akcie jednoho z největších cukrovarnických závodů v republice, Kuffnerova cukrovaru, a. s. v Břeclavi. Tím, že syndikát měl k dispozici vlastní dvory, mohl v letech nadúrody cukrovky ji přenechávat i okolním cukrovarům. Získáním akcií Kuffnerova cukrovaru se kapitál akciové společnosti navýšil na 36 milionů Kč; ke krytí této koupě získal samozřejmě V. Stoupal úvěr od Agrární banky. Do společnosti byl začleněn i zrušený cukrovar v Podivíně včetně pozemků. I když akciová společnost vlastnila všechny akcie břeclavského cukrovaru, zůstal i nadále samostatnou společností pod názvem Rolnické cukrovarnické podniky, a. s. v Břeclavi, s novým předsedou V. Stoupalem, místopředsedou se stal F. Bloch-Bauer. Akciová společnost se tak zbavila konkurence v regionu a získala tím prvotřídní podnik k vývozu výrobků do sousedního Rakouska.⁵²

Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně se dál úspěšně rozvíjela, i když ne už tak razantně. Uvedenými aktivitami vzrostly nároky na agendu akciové společnosti, a proto bylo nutné vybudovat v Břeclavi nové správní a administrativní centrum; jeho vedením byl pověřen jako generální ředitel známý odborník Oskar Neumann (původní oficiální název zůstal zachován).

V roce 1924 koupila akciová společnost společně s firmou Kelčanský cukrovar, a. s., Kelčany, od knížete Liechtensteina cukrovar ve Ždánicích, který měla předtím v nájmu společnost Eduard Seidl & Co. Účast akciové společnosti v Kelčanech byla 75 % a ve Ždánicích 25 %. Provoz zde byl však hned v následujícím roce zastaven, aby o čtyři roky později (1929) byl cukrovar zbořen.⁵³

Na jaře 1927 se podařilo akciové společnosti připojit velkostatkářský cukrovar v Tovačově; aktivity k porolnění cukrovaru v něm začaly již v roce 1920 a následně byly spojeny se jménem V. Stoupala. Majitel cukrovaru dr. Vilém Guttmann odmítl však podnik prodat a teprve po hospodářském krachu došlo v březnu 1927 k prodeji cukrovaru nově utvořené rolnické akciové společnosti, v jejíž správní radě zaujal předsednické místo právě Stoupal. Tovačovský cukrovar byl jediným v Stoupalově cukrovarnickém koncernu, který ležel v oblasti olomoucké agencie, jejím členem však nebyl.⁵⁴

V roce 1927 došlo ještě k další změně. Za vydatné pomoci státu a Agrární banky skoupil Syndikát řepářů-akcionářů v Brně všechny zbývající akcie hodonínské akciové společnosti od dřívějších držitelů z řad německých podnikatelských kruhů na Moravě, když získal úvěr od Agrární banky ve výši 40 milionů Kč a záruční úvěr ve výši 20 milionů korun. Společnost se přitom zavázala, že bude v budoucnu realizovat všechny bankovní transakce a nákupy prostřednictvím Agrární banky a že současně zástupci této banky budou přiměřeně zastoupeni ve správní

⁵² Cukrovar v Břeclavi byl založen v roce 1862 bratry Heřmanem a Jakubem Kuffnerovými spolu s bratrancem Ignácem; současně rozšířili své hospodářství o nájem okolních pozemků a dvorů od knížete Liechtensteina. V roce 1905 se vytvořila rodinná akciová společnost; po vzniku ČSR byly v rámci pozemkové reformy zabráný všechny dvory a byly rozparcelovány rolníkům z okolních obcí. Blíže: MZA, H 200. Rolnické akciové cukrovary, a. s., Břeclav. Původně rakouský státní příslušník (po roce 1918 československý) Bloch-Bauer představoval skutečného bankovního profesionála, o něhož se vždy Stoupal opíral i pro jeho manažérské cukrovarnické schopnosti; Stoupal jej dokonce prosadil do správní rady Agrobanky, třebaže nebyl členem agrární strany. In: NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: *Bloch-Bauer, Ferdinand*. In: Biografický slovník českých zemí, sv. 5. Praha 2006, s. 567–568.

⁵³ Cukrovar ve Ždánicích byl založen v roce 1862 na liechtensteinském velkostatku, který měla od roku 1889 v nájmu rodina Seidlů-Hohenveldern. Ke splynutí společnosti Seidlů s Akciovou společností v Kelčanech došlo v roce 1921. Blíže: MZA, H 128. Břeclavská rafinerie cukru, akciová společnost, závod Kelčany; H 38. Cukrovar Eduard Seidl a spol. Ždánice. K otázce porolňování cukrovaru: „*Porolnění“ cukrovaru ve Ždánicích*. In: Moravský venkov, roč. XVI, č. 17, 26. 4. 1924, s. 1.

⁵⁴ MZA, H 238. Rolnický akciový cukrovar Tovačov. Těž: *Tovačovský cukrovar porolněn*. In: Selské listy, roč. 45, č. 18, s. 1.

radě akciové společnosti.⁵⁵ Tak se stalo, že Syndikát řepařů držel 57 tisíc akcií, tedy téměř dvoutřetinovou většinu, přičemž zbytek (33 tisíc akcií) vlastnil stát. Tím dosáhly agrární organizace téměř výhradního vlastnictví v Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně. Tento zásadní (nebo též majetkoprávní) obrat přinesl „zemětřesení“ do správní rady akciové společnosti; za bývalé německé členy nastoupili čeští členové, když předsedou zůstal Ferdinand Bloch-Bauer a prvním místopředsedou Viktor Stoupal. Tím také skončila první etapa ve vývoji této akciové společnosti, která je charakterizována procesem porolnicnění a také „počeštěním“ svých orgánů; Stoupalův cukrovarnický koncern, patřící do širokého okruhu Agrární banky a těšící se podpoře agrární strany, bývá označován jako největší a také nejbohatší seskupení cukrovarů nejen na Moravě, ale v celých českých zemích.⁵⁶

Vedle hodonínské akciové společnosti se vytvořil v roce 1923 pod vedením Jana Vacy vratký cukrovarnický komplex na Hané s centrem v Olomouci; jednalo se především o rafinerii, která si smluvně připoutávala surovárny, jež uvěřovala i Agrární banka. Již v prvním roce světové války nacházíme Vacu coby iniciátora úspěšného porolnicňování cukrovaru v Drahanovicích u Olomouce, který do té doby patřil rodině Kleinů z Wiesenbergu. Vaca se stal předsedou jeho správní rady a kolem něho se mu podařilo seskupit dalších pět zemědělských cukrovarů: Brodek, Holice, Prosenice, Vrbátky a Hulín II. Na podzim 1917 následovala koupě dalších: Dřevohostice, Litovel, Němčice nad Hanou, Sokolnice a živnostenských cukrovarů Kroměříž a Háj u Opavy. Již na sklonku války tak vzniklo největší uskupení cukrovarů v habsburské monarchii, které iniciovalo založení *Akciové rafinerie rolnických cukrovarů v Přerově*; její základní kapitál byl 6 milionů K v 15 tisících akcií v nominální hodnotě 400 K, když dvě třetiny akcií získaly stejným dílem zúčastněné závody a zbytek si zatím ponechala rafinerie rodiny Skenů v Přerově.

Budování cukrovarnického komplexu probíhalo rychle, ale i překotně bez dostatečného materiálního zázemí; ve společnosti nepanovala jednota názorů na její další vývoj. Sám Vaca kalkuloval s dlouhodobou cukerní konjunkturou a tedy i s vysokými zisky, kterými hodlal umořovat poskytnuté úvěry. Nejasnosti kolem budoucnosti přiměly některé cukrovary k odchodu ze sdružení a ke zřízení si vlastní rafinerie. Vacovy plány se nezamlouvaly ani Moravské agrární a průmyslové bance, takže mu vypověděla úvěr. Pomoc nabídla Pražská úvěrní banka v podobě vysokého úvěru.⁵⁷ Vaca tak mohl pokračovat v rozšiřování svého koncernu, a to již pod novou „firmou“ s názvem – *Akciová rafinerie rolnických cukrovarů v Olomouci*. V letech 1923–1924 byl za 36 milionů získán cukrovar v Pohořelicích (společně s velkostatkem o rozloze 2 800 ha), bylo zakoupeno 40 % akcií Spolku moravských cukrovarů v Olomouci, dvě třetiny akcií cukrovaru Šlapanice, dvě třetiny akcií rafinerie Opava a většina akcií suché rafinerie Hrušovany u Brna.

Místo očekávané konjunktury však přišla odbytová krize. Vacovu koncernu hrozivě narůstaly dluhy, které se v roce 1925 vyšplhaly až k částce 75 milionů Kč; k tomu je třeba připočítat dalších 45 milionů surovárnám za dodaný cukr. Vedení agrární strany se od Vacova hospodaření distancovalo, zklamané jeho politickou labilitou a nespolehlivostí; Vaca byl spíše

⁵⁵ Syndikát řepařů-akcionářů, s. r. o., je uveden v rejstříku družstev k 26. 10. 1924, přičemž první valná hromada se uskutečnila až v roce 1927. Blíže: MZA, H 244. Syndikát řepařů-akcionářů Brno.

⁵⁶ MZA, H 1. Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně. Téz: SLEZÁK, L.: c. d., s. 108–110; ČAPKA, F.: c. d. Podrobněji: RUBÁŠ, S.: *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Rigorózní práce. Brno 2007, s. 17–36. Téz: RUBÁŠ, S.: *Vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v letech 1910–1927*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 22. Brno 2007, s. 74–80.

⁵⁷ V letech 1923–1925 Pražská úvěrní banka financovala Vacův koncern, z něhož jí jako hlavnímu věřiteli zůstala po krachu suchá rafinerie Hrušovany u Brna a surovárna Pohořelice.

napojen na národní demokracii, a proto představoval pro agrárníky nežádoucí konkurenci. Začala se připravovat tichá likvidace koncernu. Pokus lidové strany a její řepářské organizace o převzetí částí akcií koncernu se nezdařil. Nastal definitivní konec Vacova cukrovarnického koncernu.⁵⁸

V letech 1927–1928 se rozvinula agitace kolem tzv. hospodářských cukrovarů, což představovalo reakci určité části řepářů na rostoucí potíže cukrovarů s vývozem cukru a na vznik dlouhodobého cukerního kartelu s účastí zemědělských cukrovarů. Z hlediska technického, technologického a ekonomického byla samotná myšlenka malých hospodářských cukrovarů krokem zpět; navazovala na jisté snahy z 19. století ke zřizování jednoduchých zemědělských cukrovarů, těsně napojených na větší zemědělské hospodářství. Řepa z takového hospodářství se měla jednoduchou technikou a technologií zpracovávat na konzumní cukr a do zemědělského podniku se vracela cukrem obohacená krmiva a hodnotná hnojiva.⁵⁹

První cukrovar tohoto typu byl založen při velkostatku v Tavíkovcích u Znojma v roce 1924 jako důsledek potíží v odbytu cukrovky po zrušení cukrovaru v nedalekých Želeticích. Proti zřizování dalších hospodářských cukrovarů ostře vystoupil cukrovarnický kartel, takže z četných snah se realizovala na Moravě jen jedna; v roce 1928 založili místní rolníci v Krumsíně u Plumlova v čele s nájemcem statku vlastní cukrovar. Oba cukrovary byly značně nerentabilní a udržely se v provozu jen několik let, a to jen díky tomu, že veškerý cukr prodávaly v tuzemsku za monopolní ceny: Tavíkovice do roku 1932 a Krumsín do roku 1935.⁶⁰

Důsledky světové cukerní krize výrazně pocítilo československé cukrovarnictví v kampani 1925/1926, kdy bylo dosaženo meziválečného maxima v osevu a sklizni cukrovky a také ve výrobě cukru. Světový cukerní trh byl přesycen. Růst domácí spotřeby cukru brzdila jeho vysoká cena. Pod tlakem cukerní krize se cukrovarníci snažili zabezpečit si stabilní vysoké zisky monopolizací tuzemského cukerního trhu. Krize pokračovala i ve 30. letech.⁶¹

Již v dubnu 1926 se konaly neoficiální porady s vedením Ústřední jednoty řepářů a Svazu zemědělských cukrovarů o možnosti jejich účasti v jednotném cukrovarnicko-řepářském kartelu. Většina zúčastněných byla proti, jedině V. Stoupal, zastupující zájmy jihomoravských zemědělských cukrovarů a agrárních řepářů, vyslovil souhlas. Výsledkem rozporuplných stanovisek bylo utvoření jednorozhodného kartelního provizoria, prodlužující zásady z předchozích dvou kampaní; k podpisu dohody pro kampaň 1926/1927 došlo 24. 10. 1926. Surovární si o dva dny později (26. 10. 1926) založily *Společný výbor československých surovarů a rafinérií cukru*, složený paritně ze zástupců rafinérií a surovarů. Výbor určoval prodejní cenu tuzemského cukru. Vedle tlaku na cenu cukru se kartel zaměřil na snižování mezd, které byly od roku

⁵⁸ V složité situaci se nacházela Agrární banka, která uvolnila Vacovi cca 9 milionů Kč, Pragobanka společně s pěti surovárnami koncernu utrpěla ztráty ve výši zhruba 60 milionů Kč; tato částka dále narůstala bankovními úroky. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 117; NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: *Banka ve znamení čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948)*, c. d., s. 105. Též: SLEZÁK, L.: *Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca*, c. d. O neslavném konci Vacova cukrovarnického podnikání též: *Hospodářství Vacova koncernu před soudem*. In: Selské listy, roč. 43, č. 101, 9. 12. 1925, s. 1.

⁵⁹ Nejednalo se o novou myšlenku; podobná snaha se objevila v Čechách již ve 30. letech 19. století v rámci tzv. německé cukrovarnické školy a jako nereálná byla brzy odmítnuta. Viz: DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, c. d., s. 43, 75. Též: *Hospodářské cukrovary. Soubor referátů s debatou*. Praha 1928.

⁶⁰ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 393–394. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 96–97. Stručný pohled na vývoj moravského cukrovarnictví v letech 1918–1939: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 39–68. Též: CHYLÍK, J.: *Vývoj moravsko-slezského cukrovarnictví do roku 1938*. Strojopis, s. 55–60.

⁶¹ Blíže: ČAPKA, F.: *K průběhu cukerní krize ve 30. letech 20. století v českých zemích*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 24, 2010, s. 94–106.

1919 upravovány pro každou kampaň kolektivními smlouvami a prakticky se neměnily; to přispělo k tomu, že cukrovary nebyly zasazeny mzdovými boji jako jiná výrobní odvětví.

Na jaře a v létě 1927 probíhala složitá jednání o vytvoření dlouhodobého cenového a kontingentačního tuzemského cukerného kartelu. Jednání byla ovlivňována skutečností, že agrární skupina finančního kapitálu, která se značně vyčerpala polnohospodářskými akcemi a musela dotovat zadlužené zemědělské cukrovary, již nemohla hospodářsky konkurovat velkým obchodním bankám při dotváření jejich přímých cukerních koncernů. Přitom ještě navíc Agrární banka a Moravská agrární banka byly značně finančně zasazeny tzv. deflační krizí v letech 1922–1923 a poklesem vkladů. K posílení jejich pozic mělo přispět silné postavení agrární strany mezi řepaři. Proto v červenci 1927 uspořádal moravský odbor Ústřední jednoty řepařů manifestační schůzi delegátů okresních a místních odborů a zástupců zemědělských cukrovarů v Olomouci na podporu nového kartelu, resp. odpovídajících pozic velkých pěstitelů řepy a zemědělských cukrovarů v něm. Nakonec došlo k dohodě: na začátku nové kampaně byla 8. 10. 1927 uzavřena a o týden později podepsána *Dohoda československých cukrovarů pro kampaně 1927/1928 až 1936/1937*; za tichého souhlasu vlády A. Švehly byl v Československu vytvořen dlouhodobý cukerní kartel zahrnující všechny cukrovary v republice.⁶² V čele cukerního kartelu stálo 12 mužů, z Moravy zde zasedali za Stoupalův koncern Ferdinand Bloch-Bauer, Oskar Čermák a agrární poslanec Simon Vacula, dále senátor Jan Rozkošný coby předseda Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě a předseda správní rady cukrovaru Němčice nad Hanou, a Josef Havránek za cukrovar Želechovice na Hané.⁶³

Utvoření dlouhodobého cukerného kartelu bylo ojedinělým aktem, kdy došlo ke shodě jinak protikladných zájmů různých podnikatelských skupin v cukrovarnictví. Současně představoval důležitý nástroj při budování hospodářských a politických pozic agrární skupiny českého finančního kapitálu v letech první republiky.

(Studie vznikla v rámci řešení grantu č. 409/09/1043 s podporou Grantové agentury České republiky.)

⁶² Součástí dohody bylo stanovení pevného tuzemského kontingentu rafinády (pro celou ČSR to bylo 3 537 tisíc q), přičemž podíl Čech se zvýšil ze 49 % na 54 %, Slovenska z 10 % na 15 %, a to na úkor podílu Moravy a Slezska, který klesl z 41 % na necelých 31 %. Zvýšené nároky rafinerií v Čechách uspokojil kartel tím, že koupil za 40 milionů Kč kontingenty rafinády dvou velkých moravských rafinerií (suché rafinerie Pterov, zrušené po krachu Vacova koncernu, a kontingent od Mayovy „smišenky“ Uherské Hradiště). Tak byla uspokojena větší část nároků rafinerií v Čechách a na Moravě byly posíleny zemědělské cukrovary Hodonín (Stoupalův koncern) a Němčice nad Hanou. Blíže: MZA, H 206. Cukrovary v Uh. Ostrohu a Uh. Hradišti, akciová společnost Praha. Cukrovar v Uh. Hradišti byl založen bratry Abrahamem a Heřmanem Mayů v roce 1865, v roce 1885 vyhořel, o několik let později byl vybudován nový a větší. Ke snižování kvót v neprospěch moravských závodů docházelo již v dřívějších kartelových dohodách, proto musely moravské cukrovary poměrně více vyvážet (Rakousko, Švýcarsko), nechtěly-li omezovat výrobu.

⁶³ *Cukrovarská dohoda uzavřena na 10 let*. In: Selské listy, roč. 45, č. 82, 12. 10. 1927, s. 3. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 128–138.

Summary

On the Image of Moravian Sugar Industry in the First Decade of the Czechoslovak State

The first part of the study briefly introduces the situation of the sugar industry in the Czech countries from its beginnings to the end of World War I. Within the overall socio-economic structure of our country, the sugar industry had a significant economic potential with a strong export activity. In more detail, it presents the situation of the Moravian sugar industry, which suffered losses both from the war events and from the separation from „Vienna“ in 1918.

The situation in Moravian (and Silesian) sugar refineries after the origination of an independent state is presented and confronted within the Czech lands. It notices particulars, but the main emphasis is placed on a gradual struggle of agrarian capital for positions in the sugar industry. Attention is particularly drawn to the process of so-called agrarian influence and gradual control over Moravian sugar refineries gained by a representative of the agrarian capital in Moravia – V. Stoupal.